

HEBRAIKA A JUDAIKA VE VĚDECKÉ KNIHOVNĚ V OLMOUCI

Olga Sixtová

Soubor hebraik a judaik ve Vědecké knihovně v Olomouci není výsledkem soustředěné sběratelské činnosti, přesto z něj můžeme vyčíst leccos zajímavého. Hned po prvním ohledání se nabízí rozdělit soubor na dvě skupiny: do první spadají knihy v hebrejštině či jidiš a/nebo latině, němčině či italštině produkované křesťanskými tiskaři pro nežidovské zájemce o jazyk či náboženství a historii Židů (křesťanská hebraika a judaika), do druhé pak hebrejské a jidiš knihy z knihtiskáren židovských, orientovaných na židovské čtenáře (pro stručnost je zde budeme nazývat „židovské tisky“). Tyto dvě skupiny knih i čtenářů se málokdy protnulý, a pokud ano, pak to často bývalo motivováno jiným než obvyklým čtenářským zájmem.

Velká část dotyčných knih se v knihovně nachází od 18. století, některé déle. Křesťanská hebraika a judaika, pokud je z exlibris či přípisů znám původní vlastník, pocházejí z knihoven zrušených klášterů, řádových domů a církevních učilišť z území Moravy² a svědčí o hebraistických, biblistických a (anti)judaistických zájmech teologů či studentů teologie. Skupina židovských tisků představuje celek velmi specifický. Jedná se totiž z valné části bezpochyby o knihy zabavené z cenzurních důvodů.³ Mnohé nemají ani žádné vlastnické přípisky a byly patrně konfiskovány brzy po vydání při pokusu o jejich dovoz do Čech či na Moravu.

¹ Průzkum hebraik ve VKOL proběhl v létě roku 2009 z iniciativy správců historických fondů VKOL za účelem doplnění záznamů elektronického katalogu. Z cca 200 katalogových položek, v nichž se hebrejšтина objevuje, do něj bylo zahrnuto přes sto knih, vynechána byla mladší křesťanská hebraika a judaika, většinou jazykové příručky zahraničního původu.

² Bohuslav Smejkal, *Státní vědecká knihovna v Olomouci 1566–1965*, Olomouc 1966.

³ K cenzuře hebrejských knih v Čechách na přelomu 17. a 18. století viz Guido Kisch, „Die Zensur jüdischer Bücher in Böhmen. Beiträge zur ihrer Geschichte“, *RSDŽ II* (1930), s. 444–478; Salomon Hugo Lieben, „Beiträge zur Geschichte der Censur hebräischer Drucke in Prag“, *Soncino-Blätter. Beiträge zur Kunde des jüdischen Buches* 2, č. 1 (1929), s. 51–55; Alexandr Putík, „The Prague Jewish Community in the late 17th and early 18th Centuries“, *Judaica Bohemiae (JB) XXXV* (1999), s. 4–140, zvl. s. 28–37; Iveta Cermanová–Jindřich Marek, *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*, Praha 2007, zvl. s. 102–147. Obecně: Moshe Carmilly-Weinberger, „Censorship and Jewish Writers“, in: William Popper, *Censorship of Hebrew Books*, New York 1969, a Popperovo dílo samotné, byť s výhradami k jeho nepřesnostem. K cenzuře hebraik na Moravě Kisch, s. 453–454; Cermanová, s. 131, pozn. 2; nejnověji Rudolf Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století*, 2. díl, Olomouc 2003, s. 358 a 361–365, 372.

Menší část knih příписы židovských vlastníků nese a mohla být zabavena buď při domovních prohlídkách, nebo také při dovozu či pokusu o prodej. Zabaveny – tentokrát křesťanským vlastníkům – mohly být ostatně i některé humanistické tisky z 16. století, ať už pro svůj obsah či pro osobu autora nebo obojí.

Latinské poznámky po stranách zaškrtných pasáží v několika židovských tiscích naznačují, že tyto knihy měly svého křesťanského čtenáře, patrně některého ze zdejších hebraistů.⁴

Nicméně právě díky cenzorním zásahům se ve VKOL zachovalo několik velice vzácných hebrejských tisků, které by ve svém domácím židovském prostředí do současnosti možná ani nepřežily a zcela opotřebovány skončily by nejspíš v *genize* některé z moravských synagog.⁵ Jinak má ovšem cenzura na svědomí nesmírné ztráty co do jednotlivých exemplářů i někdy celých nákladů.⁶

Kromě tisků vlastní knihovna také tři rukopisy. O těch pojednáme nejdříve, poté stručně představíme soubor křesťanských hebraik a nakonec tisky určené židovskému publiku.

Rukopisy

Nejmladší z rukopisů je defektní pergamenový svitek Tory (tj. Pentateuchu, končí veršem Dt 31,28) z konce 19. až 1. třetiny 20. století, používaný v synagogální liturgii k veřejnému předčítání. O jeho původu není bohužel nic známo.

⁴ Jde o knihy z let 1710 až 1712 (sg. 55.218 Aharon ben Moše Teomim, *Bigdej Aharon. Chelek rišon*. Frankfurt a. M. [1710], kázání k týdenním oddílům Tory; 55.212 *Midraš rabot*, Frankfurt a. O. 1711, midraš; 55.216 *Lev tov*, Fürth 1712, kázání) a 1717 (sg. 696 Ješaja ha-Levi Horowitz, *Šnej luchot ha-brit*, Frankfurt a. O. 1717, etika dle kabaly; 55.206 *Machzor. Chelek rišon*. Sulzbach 1717; sváteční modlitby). Kdy byly knihy zabaveny, není možno říci, nicméně například v roce 1711 v Olomouci jako učitel hebrejštiny působil Franciscus Haselbauer (1677–1756), „fanatický nepřítel judaismu“ a neblaze proslulý cenzor v Praze letech 1730–1756 (Putík, s. 30; Ivana Čornejová–Anna Fechtnerová, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 152–153. Studium hebrejštiny bylo jako součást studijního curricula budoucích kněží na olomouckou univerzitu zavedeno r. 1670 (Zuber, s. 49).

⁵ *Geniza* (z hebr. *ganaz*, ukrýt, uschovat) je místo, kam jsou odkládány a pozvolnému rozpadu ponechány již nepoužívané hebrejské knihy, písemnosti a další předměty, aby se zabránilo možnému znesvěcení božích jmen, která mohou obsahovat. K nálezům u nás viz O. Sixtová, „Findings from *Genizot* in Bohemia and Moravia“, JB XXXIV (1998), s. 126–134, a Dana Veselská, „Nálezy textilií v *genizot* českých a moravských synagog“, Český lid 87 (2000), č. 4, s. 295–306.

⁶ Několik titulů nalezených v Olomouci například není podchyceno v žádné standardní hebrejské bibliografii a ani je nebylo prozatím možné dohledat v katalogích větších knihoven. Toto je však ještě nutné ověřit.

Druhý rukopis, M I 27, popsal již před 2. světovou válkou A. Z. Schwarz.⁷ Obsahuje tři pojednání k hebrejské gramatice od tří autorů a sestává ze dvou celků: první je nedatovaný a měl jediného pásaře, na druhém, datovaném do r. 1537, se vedle hlavního pásaře podílel také jeden pásař příležitostný.⁸

Nedatovaná část (28 l.) obsahuje *Mafteach ha-dikduk* (Klíč ke gramatice) přisuzovaný někdy **Šimšonu ha-Nakdanovi**⁹ (13. století), příručku hebrejské gramatiky, slovesných tříd a jejich časování. Opsal ji Avraham bar (aram. syn) Šlomo, přezdívaný Aberlin Elzscher.¹⁰ Občasné marginálie pocházejí z ruky pásaře a z druhé, o něco mladší ruky. Rukopis je psán aškenázským hebrejským kvadrátním a polokurzivním písmem 16. století.

Stejným typem i duktem písma je psán i druhý, datovaný rukopis v konvolutu M I 27. Pásař Naftali bar Aharon přezdívaný Hirš Dreznitzer jej dokončil 24. švatu 5297 (5. února 1537).¹¹ Obsahuje dva texty: *Medaber sin* (Pojednání o písmenu *sin*; l. 29a–34b, l. 35a: přehled přízvuků) pražského rabína **Avigдора Kary** (zemř. 1439)¹² a gramatické pojednání *Sefer zikaron* (Kniha paměti) **Josefa Kimchiho** (cca 1105–cca 1170) s marginálními opravami a doplňky (l. 35b–130b).¹³

Rukopisy v konvolutu M I 27, v patrně původní pergamenové vazbě a bez vlastnických záznamů, byly určeny židovskému čtenáři (ať už si je kopisté opsali sami pro sebe nebo na objednávku), svazek ale již dávno přešel do křesťanských rukou (viz mylný latinský titul na hřbetě, *Expositiones Talmud Hierosolym. hebraica*), čemuž ostatně napovídá i výborný stav, v jakém se díky tomu zachoval.

⁷ A. Z. Schwarz, „KOD. 27 der Studienbibliothek in Olmütz“, *Soncino-Blätter* 3 (1929–1930), s. 79–82 (viz též popis v katalogu National Library of Israel, Institute of Microfilmed Hebrew Manuscripts /IMHM/, mikrofilm č. F 71964, záznam č. 000180996).

⁸ Rukopis na papíru a pergameni, 130l. (+ 9l. vakátních mezi l. 28 a 29), 206×165 mm, měkká pergamenová vazba na čtyři řemínky, Aškenaz (tj. sociokulturní část židovské diaspory zahrnující komunitu severní Francie, Německa a střední Evropy), 16. století.

⁹ Viz ale katalog IMHM a Eldar, I.: „Sifrut ha-dikduk šel jahadut Aškenaz bi-jmei ha-bejnajim.“ *Masorot* 5–6 (1991), s. 28–30.

¹⁰ אני הסופר אברהם בר שלמה שלי"ט המכונה אברליו עלושיר

¹¹ ביו"ב] ב' כ"ד ימ"ם] בחדש שבט בשנת רצ"ז לפ"ק. אני הסופר נפתלי בר אהרן שליט המכונה הירש דרעונוצייר היר"ם] סימתי

¹² Příjmení je zašifrováno v akrostichu záhlaví. Karův epitaf a základní biografické údaje o něm publikoval Otto Muneles, *Starý židovský hřbitov v Praze*, Praha 1955, s. 103–107, a *idem*, „Die Rabbiner der Altneuschul“, *JB V* (1969), s. 92–107 (s. 95). Titul spisu je slovní (zvukovou) hříčkou odvozenou z biblického hebrejského *midbar Sin* (poušť Sin), tiskem jej bez uvedení jména autora vydal Avraham Abele ben Jirmeja (Frankfurt a. O. 1769).

¹³ Text publikoval B. Z. Bochner (Berlin 1888).

Třetí rukopis ve VKOL používající hebrejštinu, M I 364, rovněž popsal A. Z. Schwarz.¹⁴ Pochází z křesťanského humanistického prostředí a byl zčásti – roku 1510 v Rouffachu – opsán **Sebastianem Münsterem** (1488–1552), jedním z nejvýznamnějších křesťanských hebraistů 1. poloviny 16. století a pozdějším prvním protestantským překladatelem Starého zákona a také významným kosmo- a kartografem. Právě v Rouffachu se Münster od r. 1509 pod vedením Konrada Pelikana začal hlouběji věnovat hebraistickým studiím.¹⁵ Rukopis si zaslouží podrobnější zpracování z pera odborníka, zmíníme se tedy pouze stručně o jeho obsahu. Otevřeme-li jej zleva („po latinsku“), jsou to pojednání a různé tabulky ke kalendáři v latině, poté vybrané Žalmy v řečtině, latině a hebrejštině a křesťanské modlitby a biblické pasáže v řečtině. Zprava („po hebrejsku“) obsahuje nástin hebrejské gramatiky, hebrejský a aramejský lexikon a vybrané biblické knihy a pasáže, zčásti s aramejským překladem. Z ruky Sebastiana Münstera pocházejí nejméně čtyři z těchto celků, jak dokládají jeho poznámky o dokončení opisu (podrobně viz Schwarzův popis), a rukopis snad tedy mohl být jeho studijní pomůckou. V majetku brněnských jezuitů se nacházel již roku 1606 (viz záznam na přední předsádce recto: „Anno 1606 7. Sept. fol. 328 Catalogo inscriptus Domus Probationis Societatis Jesu Brunae“), odtud se po zrušení řádu dostal do olomoucké knihovny.

Křesťanské tisky

Mezi křesťanskými hebraiky a judaiky převažují jazykové příručky, méně jsou zastoupeny judaistické (a antijudaistické) spisy křesťanských autorů od raného 16. století po konec 18. století. O těchto edicích referujeme pouze výběrově.¹⁶

Z děl 18. století jmenujme latinskou učebnici hebrejštiny *Institutiones Linguae Sanctae* (Praha 1756; sg. 994.120) jezuitu **Francisca Zeleného** (1721–1766), který na olomoucké univerzitě působil jako repetitor hebrejštiny v roce 1753; v letech 1756–1759 byl pak profesorem hebrejštiny v Praze.¹⁷ Spíše kuriozitou je spis konvertity z mikulovské židovské obce (původem z Německa) a pozdějšího překladatele z hebrejštiny u dvora Marie Terezie **Aloise Wienera von Sonnenfels**

¹⁴ Rukopis na pergamentu a papíru, 308 l., 100×72 mm, kožená vazba, zbytky kovové spony. Podrobně A. Z. Schwarz, „Eine Handschrift Sebastian Münsters“, *Soncino-Blätter* 2 (1927), s. 55–58.

¹⁵ Shimeon Brisman, *History and Guide to Judaic Dictionaries and Concordances*, New York 2000, s. 56–57; *Encyclopaedia Judaica (EJ)*, 2. vyd., Michael Berenbaum–Fred Skolnik (eds.), Detroit 2007, sv. 14, s. 599–600 (Godfrey Silverman a Aya Elyada).

¹⁶ Všechny popisované knihy a další staré tisky užívající (i výjimečně a okrajově) hebrejské typy lze nalézt v elektronickém katalogu VKOL.

¹⁷ Čornejová–Fechtnerová, s. 537–538.

(původním jménem Lipman Perlin, 1705–1768): *Lechem ha-panim... Beweis der Wahrheit Des Christ-Katholischen Schau-Brods, Oder Der Leiblichen Gegenwart Christi im Abendmahl* (Videň 1753; sg. 4.013).¹⁸

Z díla **Johanna Christophu Wagenseila** (1633–1705), významného hebraisty, jenž byl ve svém studiu i působení veden především misijními a polemickými záměry, najdeme v olomoucké knihovně dva tituly: komentovaný latinský překlad mišnického traktátu *Sota* (Cizoložnice): *Sota Liber Mischnaicus: De Uxore Adulteri suspecta...*, doplněný excerpty z Talmudu a *Ejn Jaakov*¹⁹ a Wagenseilovými *Correctiones Lipmannianae*²⁰ (Altdorf 1674). Na přidešti je vylepeno exlibris Václava Vejmluvy (1670–1738), opata kláštera ve Žďáru nad Sázavou (sg. 1.283). Druhým je učebnice a čítanka jidiš (sg. 21.832), *Belehrung Der Jüdisch-Teutschen Red- und Schreib Art* (Frankfurt a. M. 1737; 1. vydání: Königsberg 1699). *Kabbala denudata* (Sulzbach 1677–1684) křesťanského teosofa a hebraisty **Christiana Knorra von Rosenroth** (1636–1689), komentovaná antologie latinských překladů kabalistických textů, byla až do konce 19. století nejlivnější příručkou pro studium oboru mezi jeho nežidovskými studenty (sg. 574; 1. vydání).²¹ Z děl křesťanské hebraistiky a bibliistiky 16. století zmiňme konvolut děl francouzského protestantského hebraisty **Antoina Rodolpha Chevaliera** (1507–1572), *Alphabetum Graecum & Hebraicum*, [Ženeva], Paul Etienne 1600, a *Alphabetum Hebraicum*, [Ženeva], Henri Etienne 1566 (sg. 22.315–22.316); trojjazyčné vydání Žalmů pod titulem *Psalmorum liber prophetae David, Hebraice, Graece & Latine...*, v edici a s výkladem německého protestantského teologa a reformátora **Petra Beckera** (pod pseudonymem Artopoeus, 1491–1563) opatřené předmlouvou **Martina Luthera** (Basilej, Petrus 1545; sg. 193). Slovník hebrejštiny významného při-

¹⁸ *EJ*, sv. 19, s. 23–24 (Meir Lamed); *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, sv. 12, s. 422 (on-line edice).

¹⁹ Sbírký *agadot*, narativních partií Talmudu (sg. *agada*). *Ejn Jaakov* (Jákovův pramen) patřil k cenzurou nejpronásledovanějším knihám a jako jeden z mála titulů byl zařazen na *Index librorum prohibitorum* (viz Moshe Carmilly-Weinberger, s. x; Popper, s. 35, v pražském kontextu s. 107; Wolf, s. 36; Putik (1999), s. 33–34. O tisk *Ejn Jaakov*, nikoli Talmud samotný, šlo pravděpodobně také v pražské kauze z r. 1669, která vedla k uzavření pražských hebrejských tiskáren a zpřísnění cenzurního dohledu nad hebrejským knihtiskem. Viz Kisch, s. 450–451, a srov. Jaroslav Prokeš, „Úřední antisemitismus a pražské ghetto v době pobělohorské“, RSDŽ I (1929), s. 72 a 73, zejména pozn. 69. *Ejn Jaakov* vydal v letech 1668–1669 v Praze Jehuda ben Jaakov Bak (*Bibliography of the Hebrew Book [BHB]*, on-line edice, č. 0119951).

²⁰ Tj. opravami k první edici (Altdorf 1644) spisu *Sefer nicachon* pražského rabína Jom Tov Lipmanna Mühlhausena (14.–15. století) polemizujícího s křesťanstvím. *EJ*, sv. 14, s. 595–597 (Israel Ta-Shma).

²¹ *EJ*, sv. 12, s. 240–241 (Gershom Scholem). Ve VKOL v prvním vydání.

slušníka první generace italských hebraistů a biblistů, dominikána a překladatele Bible **Pagnina Santeho** (1470–1541),²² *Ocar lešon ha-kodeš. Hoc est Theaurus Linguae sanctae*, vlastní VKOL ve dvou edicích: Ženeva, de la Rouière 1614, od roku 1665 v majetku olomoucké jezuitské koleje (sg. 22.042), a Lyon, Sébastien Gryph 1529, z majetku kláštera v Louce u Znojma (sg. 21.744, 1. vydání).

Z prvního období křesťanské hebraistiky pochází také fascinující skupina šesti edicí spjatých s osobností již zmíněného **Sebastiana Münstera**. Nejstarší je paralelní latinsko-hebrejské vydání biblické knihy Přísloví v edici **Konrada Pelikana** (1478–1556),²³ teologa, reformátora a již zmiňovaného Münsterova učitele: *Mišlej Šlomo. Proverbia Salomonis... Epitome Hebraicae grammaticae Fratris Sebastiani Munsteri*, Basilej, Johann Froben 1520 (sg. 116–117). Výtah z hebrejské gramatiky připojený za biblický text byl Münsterovým prvním hebraistickým pojednáním. Spíše za přítisk (vedený jako samostatná sg. 117) můžeme považovat *Tfilot ve-Šir. Precationes quaedam et Cantica...*, obsahující vybrané křesťanské modlitby ad. v hebrejštině. Do Císařské knihovny v Olomouci se konvolut dostal ze zrušené jezuitské koleje v Jihlavě, v jejímž majetku se nacházel od roku 1660.

Konvolut hebrejských gramatických pojednání (sg. 22.414–22.416) obsahuje dvě původní díla a jeden komentář **Eliji Levity** (1468/69–1549) v Münsterově překladu a dvojjazyčném vydání. S Levitou, význačným židovským lexikografem a gramatikem původem z Neustadtu u Norimberka, se Münster setkal v době svého působení na univerzitě v Heidelbergu a Levita se stal jeho nejdůležitějším učitelem hebrejštiny.²⁴ Od r. 1525 vydával Münster Levitovy gramatické práce s paralelním latinským překladem a i jeho vlastní dílo je v mnohém jejich adaptací.²⁵ Nejstarší v konvolutu je Levitovo pojednání o nepravidelných a cizích slovech v hebrejštině, *Sefer ha-harkava. Composita verborum et nominum Hebraicorum...*, Basilej, Johann Froben 1525 (sg. 22.415).²⁶ O dva roky později vyšly *Pirkej Elijahu bi-chlalim... Capitula cantici...*, Basilej, Johann Froben 1527 (sg. 22.416),²⁷ pokračování a závěr Levitovy hebrejské gramatiky *Sefer ha-bachur* (Kniha vyvoleného; Řím 1518). Nejmladší je gramatika **Mošeho ben Josefa Kimchiho** (zemř. 1190) s Levitovým komentářem, *Grammatica Rabbi Mosche Kimhi... Accessit... Eliae Levitae commentarium...*, Basilej, Andreas Cratander

²² Brisman, s. 59; *EJ*, sv. 15, s. 569 (Godfrey Silverman).

²³ Brisman, s. 54–55; *EJ*, sv. 15, s. 718–719 (Godfrey Silverman a Aya Elyada).

²⁴ *EJ*, sv. 14, s. 599; k Levitovi viz Brisman, s. 50–53; *EJ*, sv. 12, s. 730–732 (Meir Medan).

²⁵ Brisman, s. 57.

²⁶ První hebrejské vydání Řím, bratři Jicchak, Jom Tov a Jaakov, synové Avigdora Kacava 1518.

²⁷ První hebrejské vydání Pesaro, Geršom Soncino 1520.

1531; sg. 22.414).²⁸ Konvolut byl majetkem olomoucké jezuitské koleje, podle přípisu z r. 1642 na titulním listu Kimchiho gramatiky zde „tohoto Eliu“ zanechal Georgius Plachý (ca 1606–1664) poté, co na olomoucké koleji po tři roky učil hebrejštinu. Knihu, která „byla za Švédů uchována v domě“, mu daroval „kterýsi prostějovský rabin Šimon“.²⁹

Poslední dvě edice Münsterových překladů ve VKOL jsou věnovány filozofii a teologii. [*Be'ur milot*] *Ha-higajon šel ha-chacham rabi Šim'on. Logica sapientis rabbi Simeonis*, Basilej, Johann Froben 1527, s paralelním hebrejským a latinským textem, obsahuje pojednání **Mošeho ben Majmona** (též Maimonides, 1135–1204) o filozofických pojmech (sg. 11.925). Bývalým majitelem byl františkánský *Conventus Olomucensis ad. Sanctum Bernardinum* (datováno 1673). Druhým Maimonidovým dílem v Münsterově překladu jsou *Šloš esre ikarim. Tredecim articuli fidei Iudaeorum*, doplněné o vybrané pasáže z Flavia, *Compendium elegans historiarum Josephi...*, Worms, Petr Schoefer 1529 (sg. 601.442). Tato kniha měla pestrý osud: v cca 1. polovině 18. století (soudě dle písma) se nacházela v židovských rukách patrně v Mikulově,³⁰ do majetku kroměřížských piaristů se dostala r. 1756.

Židovské tisky

Je pozoruhodné, že ačkoli soubor židovských tisků ve VKOL vznikl tak násilným způsobem, přesto v něm najdeme zastoupenou podstatnou část škály hebrejského a jidiš písemnictví. Celkem se jedná o 81 titulů (včetně prítisků) v 75 svazcích vytištěných v letech 1534 až 1809.³¹ Největší počet z nich tvoří modlitební knihy (27, počítáno s devíti knihami modliteb dle kabalistického ritu), následují spisy kabalistické (11).³² Dále za nimi zůstávají ostatní žánry

²⁸ S hebrejským titulem *Mahalach švilej ha-daat* (Putování po stezkách poznání), první vydání – s Levitovým komentářem, leč bez uvedení jeho jména – Pesaro, Geršom Soncino 1508.

²⁹ Jezuita, kazatel či také správce pražské klementínské tiskárny Jiří Plachý v Olomouci působil v letech 1626 a 1637–1641 mj. jako profesor fyziky a metazyky i hebrejštiny (Čornejová–Fechtnerová, s. 337–338). Podobný dar, rovněž díla Eliji Levity, věnovaný tentokrát rabi Šabtajem Meirem ha-Kohenem lípskému hebraistovi Valentínu Widrichovi, je doložen v dopise rabiho jeho křesťanskému příteli datovaném 3. února 1660 v Holešově (*Bikurej ha-itim* 590, Vídeň 1829, s. 43–44).

³⁰ Mnoho úcty tu ale zdá se nepoživala: sloužila k vedení záznamů, které jsou dnes z větší části ořezány a jejichž účel není jasný. Na mnoha listech jsou nahoře v rohu vepsána osobní jména; mezi příjmeními se vyskytují např. Melamed, Chajat, Prager, Pisek, Aškenaz, Bizenc, Haas ad., vyskytující se v této sestavě právě v mikulovské židovské obci.

³¹ Defektní edice *Žalmů* (sg. 653), patrně z Itálie 17. století, zůstává zatím blíže neurčena. Ze souboru vyjímáme svitek Ester na papíru vytištěný ve Vídni u J. Schlossberga kolem roku 1850.

³² Anebo připočteme-li naopak kabalistické modlitby ke kabalistickým spisům, bude na prvním místě kabala (20) a za ní modlitby (18).

hebrejské a jidiš literatury: Bible (i jednotlivé knihy a jidiš parafráze) v osmi edicích, započítáme-li troje Žalmy jako přitisky v modlitebních knihách; Talmud, Mišna a spisy s nimi spojené (např. komentáře a sbírky talmudických *agadot*, též komentované) také v osmi edicích; *halacha* (náboženské právo) a etika v sedmi; sbírky kázání ve třech titulech (a čtyřech exemplářích); *midraš* (narativní a náboženskoprávní žánr starší židovské literatury, který vykládá a rozvádí biblický text) a „zábavná četba“ (většinou knihy zabývající se židovskou historií) po třech edicích.³³ Lexikografie, příručka rituálních zvyklostí (*minhagim*) a biblická exegeze (komentář k Pentateuchu) jsou zastoupeny po jednom titulu. Většina knih je psána hebrejsky (či aramejsky) a jen něco málo děl určených lidovým vrstvám (a ženám) v *jidiš*: parafráze Bible, některé modlitby, etické spisy a rituální zvyklosti; několik titulů je tištěno dvojjazyčně (např. hebrejské modlitby s instrukcemi v jidiš nebo kniha Jób s jidiš překladem).

Naprostá většina židovských knih pochází z hebrejských tiskáren v zahraničí: Amsterdamu (4), Berlíně (5), Dyhernfurtu (6), Frankfurtu nad Mohanem (3), Frankfurtu nad Odrou (11), Fürthu (9), Hanau (2), Jessnitzí (2), Krakově (2), Lvově (1), Mantově (1), Offenbachu (2), Sulzbachu (10), Benátkách (2), Vídni (1), Wandsbecku (1), Wilhermsdorfu (9) a Zolkiewě (1). Nenajdeme tu například ani jednu hebrejskou knihu tištěnou na Moravě (v Brně či Mikulově) ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století;³⁴ tyto knihy byly podrobeny předběžné cenzuře, a nebylo tedy zjevně důvodu je zabavovat.³⁵ Naopak tu najdeme osm vzácných titulů tištěných v Praze.

Nejpočetnější skupinu představují tisky z konce 17. a první poloviny 18. století (64 titulů), tedy z doby, kdy se zhoršení oficiálního postoje k Židům vedle zvýšeného misijního nátlaku či snah o redukci židovského obyvatelstva projevilo také utužením cenzury.³⁶ Cenzurní zásahy – od předběžné kontroly rukopisů a kázání a revizi tisků určených k reedici, zákazy vztahující se na dovážené knihy

³³ Tato klasifikace (zhruba podle NLI) je ovšem jen orientační: etické spisy mohou být např. zabarveny kabalistickým učením, kabalistické spisy či kázání mají samozřejmě též etický obsah atp.

³⁴ K hebrejskému knihtisku na Moravě viz Aron Freimann, „Die hebräischen Druckereien in Mähren“, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie* XX (1917), s. 34–44; Milena Flodrová-Bedřich Nosek, „Auswahlkatalog hebräischer Drucke Brüner Provenienz“, *JB* XI, 2 (1975), s. 83–104, a Andrea Braunová, „Počátky hebrejského knihtisku na Moravě“, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno 1999, s. 57–61.

³⁵ Ale srov. spor brněnského tiskaře Neumanna s olomouckými jezuitou popsáný R. Zuberem, s. 362–365 (viz též Kisch, s. 453).

³⁶ Kisch, s. 451–453; Putík (1999), s. 9–63. O knihy zabavené může však jít i v případě mnoha dalších olomouckých hebraik.

a povinnost je předkládat cenzuře až po zabavování knih v domácnostech – byly jen jednou z mnoha oblastí, v nichž církevní orgány, pod něž tyto záležitosti spadaly, ztrpčovaly židovské komunitě život.³⁷ Podobně jako předtím i v této době cenzuru hebraik v Čechách³⁸ prakticky prováděli jezuité-profesoři hebrejštiny na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě,³⁹ na Moravě byla olomouckým jezuitům oficiálně svěřena teprve roku 1721 a roku 1755 opět odňata.⁴⁰

Skutečnost, že skupina hebraik ve VKOL z valné části obsahově odpovídá kategoriím knih cenzurou pronásledovaných, názorně vyplyne z porovnání titulů se seznamem knih zabavených v pražských židovských domácnostech roku 1712.⁴¹ Za největší nebezpečí byl samozřejmě považován, ve shodě papežským zákazem z r. 1559, Talmud a knihy obsahově s ním spjaté.⁴² Do jedné kategorie s nimi spadaly kabalistické spisy: „*Imae Classis est Talmud et Cabala, item Talmudici atq. Cabalistic Scriptores a Summis Pontificibus aequae ac Augustissimus Caesaribus nec non a Conciliis et fidelibus Ecclesiae Principibus toties damnati et exterminati.*“⁴³ Do druhé skupiny zařadila komise spisy historické, biblické komentáře, talmudické příběhy (*fabulas*, míněny patrně *agadot*) a kabalistické komentáře, které obsahují rouhačské a opovrhlivé výroky namířené proti Kris-

³⁷ Konkrétní případy cenzury hebraik zpracovali např. G. Wolf, „Auto da Fé jüdischer Bücher in Prag 1714“, *Ha-mazkir*, sv. 6 (1863), s. 35–39; Lieben, s. 52–54; Putík (1999), s. 31–37; *idem*, „The Prague Sojourn of Rabbi Jacob Emden as Depicted in his Autobiography *Megillat Sefer*“, *JB XLII* (2007), s. 58 a 61, na Moravě Zuber, s. 358 a 362–364.

³⁸ Podle úpravy z r. 1672, která byla jedním z vyústění kauzy z r. 1669. Josef Volf, „Z dějin pražských židovských knihtiskáren“, zvl. otisk z *Věstniku král. čes. společnosti nauk*, tř. 1, roč. 1925, [Praha], [1925], s. 1–43, a Prokeš, s. 81 (viz pozn. 19).

³⁹ Formálně byla svěřena pražskému arcibiskupovi (arcibiskupské konzistoři), až na výjimky ji již od samých počátků (kolem r. 1560) vykonávali právě jezuité. Kisch, s. 451, Lieben, s. 51–52; Putík (1999), s. 28 a 29, Cermanová, 102.

⁴⁰ Zuber, s. 358 a 364. Podnětem k tomu byl patrně právě druhý případ konfiskace knih Zuberem zmiňovaný, který vyústil v nařízení z 9. 12. 1721 (NA, fond JS, sign. IIIo 467, č. 9–12). Ve druhé polovině 18. století byl cenzurou hebraik zprvu stále pověřen rektor olomoucké univerzity a zvláštní cenzurní úřad pro hebraika na Moravě byl zaveden po vzniku Neumannovy hebrejské brněnské tiskárny r. 1754 (Cermanová, s. 131, pozn. 2). Podle Wolfá, s. 39, byl rektor olomouckých jezuitů cenzurou hebraik *vytříděných* na Moravě pověřen r. 1744; Neumannova tiskárna vznikla ale teprve o deset let později.

⁴¹ Wolf, s. 35; Putík (1999), s. 29 a 30. Seznam vypracovala k tomuto účelu zvláště ustavená inkviziční komise, mezi jejímiž členy najdeme vedle Joanna Galla (1662–1722) a Georgia Thomase (1677–1740) také Francisca Haselbauera, který byl právě toho roku povolán z Olomouce do Prahy (Čornejová–Fechtnerová, s. 110 a 472; k Haselbauerovi viz pozn. 4).

⁴² Kisch, s. 451; Putík (1999), s. 29; Carmilly, Popper, s. ix.

⁴³ Citováno podle Wolfá, s. 37.

tu a křesťanství. Knihy z obou prvních kategorií byly odsouzeny ke konfiskaci a zničení (spálení). Do třetí skupiny spadaly ostatní knihy, které mohly být svým majitelům po patřičné revizi navráceny.

Z první kategorie pražského seznamu najdeme mezi tituly dochovanými ve VKOL: několik svazků Talmudu, Mišny a komentářů k nim; předmluvu ke kabalistickému spisu *Ešel Avraham* (ve dvou exemplářích);⁴⁴ kabalistické dílo *Derech ješara*; etický, kabalistickým učením ovlivněný spis *Šnej luchot ha-brit* pražského rabína Ješaji Horowitze (cca 1565–1630) s přitiskem *Hakdamat Vavej amudim*, tj. předmluvou autorova syna Šabtaje Šeftla (s nimi se mohla „svězt“ i etická závěť téhož, *Cavaat mhvr“r Šeftl*), *Zohar* (kabala), *Sefer chasidim*, zachycující etické učení pietistického hnutí *chasidej Aškenaz* z 12. a 13. století (dvě edice); *Chidušej halachot* (náboženské právo); *Ijun Jaakov*, tj. novellae k *Ejn Jaakov* a samotný *Ejn Jaakov* hned v několika exemplářích a edicích;⁴⁵ *Paamon ve-rimon* (kabala); *Simchat nefeš* (etika); několik exemplářů kabalistických modliteb pro šabat *Tikunej šabat* a konečně *Tapuchej zahav* (výtah z etického spisu *Rešit chochma* Elijahu de Vidase). Do druhé skupiny by z olomouckých knih byly zařazeny knihy midrašů; *Sefer ha-jašar* (lidové pověsti, židovská historie) a jidiš verze téhož *Sefer tam ve-jašar*, *Ceena u-reena* neboli jidiš parafráze Bible („*Tajtš-chumiš*“); *Jalkut David* (novellae k Pentateuchu zabarvené šabatianistickou herezí). Není pochyb o tom, že cenzurním sítím by z olomouckých knih neprošlo ještě mnoho dalších titulů, které se ovšem na pražském seznamu shodou okolností nevyskytují. Naopak by podle pražských ochránců pravé víry mohlo být majitelům vráceno i několik děl, která olomouckým přišla nevhodná: kabalistický spis *Or neerav*, halachická díla *Chidušej Geršuni* a oddíl *Orach chajim Šulchan aruchu* ad.⁴⁶

Zmíňme ale nakonec v pozitivnějším duchu nejvýznamnější edice, které se ve VKOL díky cenzurnímu řádění zachovaly a které na našem území patrně jinde dochovány nenajdeme. Nejstarší z pražských tisků je *Lechem rav* (Veliká hostina) **Šmuela ben Josefa z Lublinu**, vytištěný Jehudou Lejbem a Azrielem, syny Mošeho Daršana [Schedela] v domě Avrahama ben Šaloma roku 1609. Jedná se o halachické novellae k předpisům oddílu *Orach chajim Šulchan aruchu* (náboženské právo a zvyklosti) Josefa Kara s doplňky Mošeho Isserlese, které byly autory z *Aruchu* odstraněny. Autor byl hlavou *ješivy* (talmudické akademie)

⁴⁴ Který se rovněž nacházel na Indexu, viz Carmilly, s. x.

⁴⁵ Viz pozn. 19.

⁴⁶ Vzhledem k datům vydání nelze ovšem knihy dochované ve VKOL ztotožnit s knihami z připadů zabavených knih z dovozu zmiňovaných R. Zuberem.

a předsedou rabínského soudu v Mladé Boleslavi (sg. 5.290).⁴⁷ Modlitební knihu pro všední dny s přitiskem Žalmů, *Tfilot mi-kol ha-šana. Seder tehilim*, vytiskl v Praze Avraham ben Šimon Heida Lemberger roku 1621 (sg. 55.272). Kniha z majetku brněnských jezuitů (1666) není uvedena v žádné ze standardních bibliografií.⁴⁸ Sbíрка kabalistických modliteb, kterou sestavil **Jeichiel Michl ben Avraham Berech**, *Zichron Cijon* (Památka Sijónu), vyšla v Praze bez udání jména tiskaře „za vlády císaře Leopolda [I.]“, tj. mezi lety 1658–1705 (konvolut sg. 55.259, přívazek 3), patrně kolem r. 1680.⁴⁹ Jidiš parafráze a výklad knihy Jób, *Sefer Ijov me-chelek ha-šliši*, Praha, synové Jehudy Baka 1692, je vyňata z edice *Sefer ha-magid* (Kniha kazatele), tj. vydání Proroků a Spisů v hebrejštině, s komentářem Rašiho a jidiš překladem a výkladem **Jaakova ben Jicchaka z Janova** (sg. 55.225), vytištěné téhož roku.⁵⁰ V této podobě – pouze kniha Jób se samostatným titulním listem – není podchycena žádnou ze standardních bibliografií, podobně jako poslední dva pražské tisky ve VKOL, sváteční a všednodenní modlitby – *Machzor mi-kol ha-šana*, Praha, vnukové Mošeho Katze 1720 (sg. 55.252), a *Tfilot mi-kol ha-šana*, Praha, vnukové Jehudy Baka 1724 (sg. 55.243).

Hebrejsko-latinsko-italský slovník lingvisty, filozofa a lékaře **Davidu de Pomis**, *Cemach David. Dittionario Novo Hebraico, molto copioso. Lexicon Novum hebraicum* (Davidova ratolest, Benátky, Giovanni di Gara 1587) nese latinské věnování papeži Sixtovi V.; přes četné chyby byl oblíben zejména mezi křesťanskými hebraisty (sg. 22.075).⁵¹ Oblíbené a opakovaně vydávané bajky **Berachy ben Natronaje ha-Nakdana**, *Mišlej šualim* (Bajky o liškách), vlastní VKOL v prvním vydání: Mantova, Josef ben Jaakov z Padovy v tiskárně Venturina Rufinelliho 1557 (sg. 55.262).⁵²

⁴⁷ BHB 0180901; Daniel Polakovič, *Lexikon rabínů* (elektronický dokument).

⁴⁸ 9,5×7,7 cm, nefoliováno, cca [550] l., defektní: chybí konec. Tiskařští dělníci: Moše ben Katriel z Bělé pod Bezdězem (*iš Weisswasser*) a Jehuda ben Jicchak Jüdeles Katz. BHB (0201654) uvádí k tomuto roku pouze Žalmy, *Seder tehilim* (32°, [79] l.).

⁴⁹ BHB 0333984. Ostatně celý konvolut osmi tisků většinou z německých tiskáren je malou cítankou kabalistických textů.

⁵⁰ Kniha sloužila jako studijní materiál pro studenty teologie (viz přípis na dolním okraji: „*Pro usu Hebreoru[m] seu primi anni theologorum*“). Do katalogu knihovny jezuitské koleje v Olomouci byla zapsána roku 1693.

⁵¹ Brisman, s. 60; *EJ*, sv. 16, s. 366–367 (Alfredo Rabello). Vyšlo v této jediné edici.

⁵² Přeložené do latiny jezuitou Melchiorem Hanelem (1627–1689), učitelem hebrejštiny na pražské univerzitě (Čornejová–Fechtnerová, s. 146–147), a vydané v univerzitní knihtiskárně v Praze roku 1661.

K nejvzácnějším tiskům mezi hebraiky patří typograficky krásně připravená edice halachického spisu *Isur ve-heter* (Zakázané a dovolené) **Jicchaka ben Meira ha-Leviho z Düren**, vytištěná v Krakově bratry Šmuelem, Ašerem a Eljakimem, syny Chajima Haliče (Halitze) v roce 1534 (sg. 5.202). Tiskárna měla pohnuté osudy: její židovští majitelé konvertovali r. 1537 ke křesťanství, čímž na sebe přivolali nepřátelství židovské komunity, která u nich poté odmítala kupovat a byla k tomu donucena teprve příkazem krále Zikmunda I. (jeden z bratrů se později v Istanbulu k židovství vrátil).⁵³

Sefer chasidim (Kniha zbožných), Krakov, Jicchak ben Avraham z Prostějova 1581 (55.231), připisovaná **Jehudovi ben Šmuelovi he-Chasidovi** (zemř. 1217), je pokladnicí etického učení i zvyklostí aškenázského chasidismu (hnutí „zbožných“), mysticko-pietistického hnutí vzniklého v Německu 12.–13. století.⁵⁴ Ačkoli jde již o třetí vydání (1. vydání Bologna 1538, 2. Basilej [1580]), stojí za to uvést jej na závěr kvůli hebrejskému záznamu z konce 16. století, který vlastník, Šmuel bar Chajim, vepsal na zadní přidešti. Ličí tu zaníceně, jak se toužil stát jedním ze zbožných, „neboť byl jako kůň bez jezdce, který by mu ukazoval přímou cestu“, a proto hořce naříkal, dokud se mu nepodařilo ji koupit. Tehdy nemohl uvěřit, že je to ona, neboť, jak pravil, „vždyť zbožnost je tak velká věc, proč je tedy tento svazek tak maličký? I řekli mi, to proto, aby ji každý mohl stále mít při sobě, v kapse a v klíně...“. Na pozadí takového vyznání vyvstává krutost a nespravedlnost konfiskací a pálení hebrejských či jakýchkoli jiných knih o to výmluvněji.

Za radu a pomoc vřele děkuji doc. PhDr. Ivaně Čornejové, CSc. (Ústav dějin Univerzity Karlovy), prof. PhDr. Jiřímu Fialovi, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci), PhDr. Alexandru Putíkovi a Mgr. Danielu Polakovičovi (Židovské muzeum v Praze) a konečně Mgr. Rostislavu Krušinskému (VKOL).

⁵³ Majer Balaban, „Zur Geschichte der hebräischen Druckereien in Polen“, *Soncino-Blätter* III, č. 1 (1929), s. 1–9; Marvin J. Heller, *The Sixteenth Century Hebrew Book. An Abridged Thesaurus*, Leiden–Boston 2004, sv. 1, s. 217. *Isur ve-heter* je prvním s jistotou doloženým a datovaným hebrejským tiskem bratří Haličových (viz BHB 0136791); ze dvou předchozích, uváděných v literatuře, je první pochybná (BHB 0184722), druhá dochována jako defektní, bez kolofonu (BHB 0332844). Každopádně je to jedna z prvních hebrejských knih vytištěných v Polsku. Exemplář je navíc svázán v měkké pergamenové vazbě, pro niž byl na potah použit fragment latinského rukopisu.

⁵⁴ Podle pražského seznamu z r. 1712 šlo o knihu určenou ke zničení.